

Антонович М. М.

ПРОБЛЕМА ЗАПЕРЕЧЕННЯ ЗЛОЧИНУ ГОЛОДОМОРУ В УКРАЇНІ ТА ІНШИХ ЗЛОЧИНІВ ГЕНОЦИДІВ ХХ–ХХІ СТОЛІТЬ

У статті проаналізовано практику заперечень злочинів геноцидів у світі і проведено класифікацію таких заперечень на «добросовісні» і «недобросовісні». Зроблено висновок про надання пріоритету політичним аспектам над правовими у запереченнях деяких злочинів геноцидів. Серед заперечень Голодомору як злочину геноциду виділяються такі, що базуються на незнанні, браці необхідних даних («добросовісні» заперечення) або свідомій брехні, поданні неправдивих відомостей про Голодомор, поширенні міфу про природний характер голоду в Україні, відсутності будь-якого інтересу з боку інших держав, страху відповідальності («недобросовісні» заперечення).

Ключові слова: геноцид, Голодомор, заперечення геноциду, «добросовісні» і «недобросовісні» заперечення.

Вступ

Проблема заперечення злочину Голодомору 1932–1933 років в Україні в цілому чи заперечення його як злочину геноциду, як і проблема заперечення багатьох інших злочинів геноцидів, не є новою. Зокрема, тривалий час заперечувались вірменський геноцид, Голокост як злочин геноциду тощо. Між тим, останніми роками у світі почастишали ініціативи щодо кваліфікації деяких злочинів як геноцидів не лише в наукових дослідженнях, а й на рівні офіційного їх визнання такими злочинами. Це, своєю чергою, сприяло активізації проблеми заперечення кваліфікації певних злочинів як геноцидів. Оскільки в українській правовій науці цю проблему взагалі не досліджено, в цій статті буде проаналізовано окремі випадки заперечень злочинів геноцидів у світі, зокрема Голодомору в Україні, і проведено класифікацію таких заперечень.

Практика заперечень злочинів геноцидів

Після падіння Оттоманської імперії та її союзників наприкінці 1918 р. стало можливим поставити питання про покарання винних у вірменському геноциді і реабілітацію тих, хто вижив. Паризька мирна конференція проголосила, що землі Вірменії ніколи не перейдуть під турецьке панування, а турецький військовий суд засудив до смертної кари *in absentia* Енвера, Талаата, Джемала і Назіма – організаторів вірменського геноциду. Однак через декілька місяців судові процеси було призупинено, обвинувачених і засуджених воєнних злочинців звільнено і відпущено на волю [7, с. 129]. Як зазначає Р. Гованнісіан, звільнення виконавців геноциду свідчило про великі зміни в «політичних вітрах» [7,

с. 129]. Лозаннський договір 1923 р. не містив положень щодо реабілітації, реституції чи компенсації тим вірменам, які вижили після геноциду. «Відмова Заходу від вірмен була настільки повною, що переглянутий мирний договір не містив жодної згадки про “вірмен” чи “Вірменію”. Так, наче вірмени взагалі ніколи не існували в Оттоманській імперії» [7, с. 127]. До Другої світової війни вірменський геноцид фактично став «забутим геноцидом».

У звіті ООН 1978 р. (Ruhashyankiko report) під тиском уряду Туреччини було знято будь-які згадки про вірменський геноцид, учинений Оттоманською імперією. Натомість, уже у звіті ООН 1985 р. (Whittaker report) стверджувалось, що різанина вірмен у 1915 і в наступні роки була геноцидом. Ці доповіді були прийняті лише підкомітетом ООН і не обов'язково відображали погляди керівних органів ООН, не кажучи вже про ООН у цілому [11, с. 104]. У 1985 і 1987 роках Палата представників Конгресу США розглянула резолюції, які визнали 24 квітня днем нелюдності людини проти людини (man's inhumanity to man) і містили послання на вірменський геноцид. Однак, незважаючи на підтримку половини членів Палати, резолюції не було прийнято. Більшість опонентів піднімала питання НАТО, військових та бізнесових зв'язків США з Туреччиною тощо. Аналогічна доля спіткала і резолюцію щодо вшанування 75-х роковин вірменського геноциду, яка дебатовалась у Сенаті в 1989–1990 роках. У квітні 1990 р. президент Буш звернувся з офіційною заявою з приводу 75-х роковин вірменської катастрофи (calamity). Уникнувши терміна «геноцид», Буш засудив «жахливу різанину» як «злочин проти людства» [17].

Проблема заперечення Голодомору 1932–1933 років в Україні теж не нова і сягає періоду, коли цей злочин чинився. Частина тих іноземних політиків, журналістів, які заперечували Голодомор, робили це цілком свідомо, отримуючи за це винагороду. Частину ввели в оману неправдиві повідомлення про голод в Україні. Однак, як зазначає Роберт Конквест, складниками цього глибокого й небезпечного нерозуміння дійсності були обман і самообман, і перший без другого не спрацював би [2]. Звісно, радянська влада робила все для того, аби приховати голод, однак інформація про нього завдяки чесним журналістам і дипломатам все одно була відомою. І якщо світ у цілому закрити очі на Великий Голод 1932–1933 років в Україні, більше того, США дипломатично визнали СРСР саме в 1933 році, а багато країн світу продовжували купувати зерно в СРСР в 1932–1933 роках, то робилось це, певна річ, з політичних міркувань. Як писав Роберт Конквест, адміністрація США відповідала на численні заклики втрутитись у цю ситуацію заявами про відсутність будь-якого американського інтересу. Загалом, західний світ мовчав, вдаючи, ніби не помічає, що відбувалось. Як писав британський письменник Джон Оруел, великі події на зразок українського голоду 1933 р., які потягли за собою смерть мільйонів людей, були поза увагою більшості англійських русофілів та ідеологічних советофілів. Але це була справа не лише русофілів, а й великої та впливової частини західної думки. Як вважає Конквест, скандал полягав не в тому, що вони виправдовували дії радянської влади, а в тому, що відмовлялися чути про них, не були готові побачити очевидне (to face the evidence) [6].

Саме така реакція світу спершу на вірменський геноцид, потім на Голодомор в Україні фактично розв'язала руки Гітлеру і переконала його в своїй безкарності. Відомі слова Гітлера: «Хто врешті-решт говорить сьогодні про вірмен?». Як зазначає Євген Сверстюк, «коли Гітлер прийшов до влади, то вже безкарним прецедентом голоду, покриттям того нечуваного злочину, дипломатичним визнанням СРСР, усіма успіхами сталінізму було дано карт-бланш: все дозволено!» [3].

Найбільше заперечень Голодомору як злочину геноциду чуємо нині від Росії. Зазначу, що в питанні оцінки Росією злочину Голодомору можна виокремити два етапи. В «Росії-1» розпочалося активне дослідження проблем Великого Голоду 1932–1933 років та інших злочинів радянської тоталітарної системи; Генеральна прокуратура РФ порушила Катинську справу. В «Росії-2» має місце абсолютне неприйняття Голодомору як злочину геноциду, трактування його як міфу проти Росії, природне зменшення

кількості наукових досліджень з цих питань, видання в 2009 р. DVD та книги історичних документів для оспорення того, що Голодомор сягав рівня геноциду тощо [1].

Відомо, що й злочин Голокосту тривалий час заперечували як злочин геноциду, як-от у численних публікаціях наукового журналу *Journal for Historical Research*.

Проблеми заперечення геноцидів та міжнародного визнання певних злочинів геноцидами існують і нині щодо кримінальних діянь, учинених в останні десятиліття. Зокрема, Суданський геноцид 2004 року також викликав неоднозначну реакцію світової спільноти. ООН визнала, що суданські події не досягають рівня геноциду, в той час як США заявили, що дії в Судані є геноцидом. Ще у вересні 2004 р. ООН за директивою Ради Безпеки ООН розпочала розслідування з приводу того, чи в Судані дійсно чинився геноцид. Відповідна Комісія дійшла висновку, що «визначального елементу наміру вчинити геноцид не було, у всякому разі з боку центральних органів» [15], однак визнала, що окремі індивіди і службовці могли вчинити дії з наміром геноциду. Комісія зауважила, що визначити такий намір може лише компетентний суд на основі розгляду кожного окремого випадку [15]. Зрештою, Президент Судану був звинувачений у геноциді Міжнародним кримінальним судом у Гаазі.

З іншого боку, Американська асоціація юристів і Коаліція міжнародної юстиції (the American Bar Association, and the Coalition for International Justice) визнали, що «в Дарфурі було вчинено геноцид, що уряд Судану і Джінгавейт відповідальні за нього і що геноцид може чинитись і надалі» [16]. Висновки сенатора Пауела були прийняті в Сенаті у 2004 р. в законодавчому акті «The Comprehensive Peace in Sudan Act» [5].

Інший приклад проблеми з кваліфікацією злочину – голод в Ефіопії, який ООН визнала злочином проти людства. Натомість адміністрація президента Рейгана в доповіді 1985 р., звинувачуючи уряд Ефіопії в спланованій політиці, яка, без сумніву, спричинила масові й непотрібні страждання, у тім числі голод, зробила висновок про те, що докази не свідчать про здійснення в той час умисної політики голоду [4, с. 369]. ООН з політичних причин відмовилась від компромісу з Адіс-Абебою, звинувачуючи Ефіопію в злочинах проти людства. Більше того, стверджувалось, що Ефіопія умисно приховувала докази участі уряду в організації голоду [4, с. 367].

Класифікація заперечень злочинів геноцидів

На основі проведеного аналізу окремих випадків заперечень злочинів геноцидів можна

умовно поділити їх, за юридичною термінологією цивільного права, на «добросовісні» й «недобросовісні». Серед першого виду, своє чергою, можна виокремити заперечення в результаті незнання, обману і заперечення на основі аналізу наявних документів, наведення наукової аргументації щодо невідповідності певного злочину тому визначенню, яке дається в Конвенції про геноцид.

Як приклад першого виду можна навести заперечення будь-якого факту голоду в Україні французьким державним діячем Едуардом Еріо, котрого двічі обирали прем'єр-міністром Франції. Прибирання аж до миття вулиць і прикрашання будинків, заборона черг, очищення вулиць від безпритульних, жебраків, опухлих з голоду селян, наповнення харчами вітрин магазинів, відвідини взірцевих колгоспів – це були типові методи введення в оману довірливих західних політиків.

До «недобросовісних» заперечень належать заперечення злочинів геноцидів державами та організаціями, перш за все ООН, з політичних міркувань, бізнесових інтересів; підтримання міфів про те, що голод є результатом природних катаклізмів, а також заперечення злочинів геноцидів через страх відповідальності за них.

Як зазначає Девід Маркус, модель надання пріоритету політичним аспектам над правовими, яка мала місце при кваліфікації голоду в Ефіопії, повторилась у контексті Північної Кореї. Голод тривав у Північній Кореї впродовж майже цілої декади, і жодного разу ні Рада Безпеки, ні Генеральна Асамблея, ні Євросоюз, ні США не закликали до застосування кримінальних санкцій проти режиму Кім Йонга за зморення голодом мільйонів людей. На думку Девіда Маркуса, брак чіткого визначення злочинів голоду в міжнародному карному праві дає можливість міжнародному співтовариству утримуватись від правових дій перед лицем одного з найбільших порушень прав людини у світі. І надалі (як і у випадку Голодомору 1932–1933 років в Україні) підтримується міф про те, що голод є результатом природних катаклізмів [12, с. 280].

Як зазначає Девід Маркус, у книзі «A Problem from Hell» Саманта Пауер демонструє, яку силу може мати ретельно визначений і визнаний у світі юридичний термін «голод», коли доходить до спонування міжнародного співтовариства до дії. Авторка описує неймовірні ухиляння адміністрації Клінтона, щоб уникнути визначення вбивств у Руанді в 1994 р. як геноциду. Адміністрація уникала цього терміна, адже вона боялась, що використання терміна «геноцид» зобов'язує США та Раду Безпеки «щось робити» (діяти) [14]. Аналогічну думку висловлює ще одна відома американська дослідниця міжнарод-

них прав людини Діана Орендлічер: «коли такі злочини чинились, юридичним експертам уряду США давалось завдання «провести юридичну гімнастику, аби уникнути номінування їх геноцидом» («to perform legal gymnastics to avoid calling this genocide») [13, с. 77].

На думку Лео Купера, опір ООН звинуваченням у геноциді не просто реакція на банальне зловживання цим поняттям («to the trivializing abuse of the concept»). Важливим є той чинник, що геноцид, зазвичай, є злочином, який чиниться урядами або за співучасті урядів [9, с. 36]. А отже, ООН як професійна асоціація урядів швидше за все враховуватиме авторитет режимів своїх держав-членів.

Якщо звернутися до заперечення Голодомору як злочину взагалі, чи як злочину геноциду, то за час, який минув після його вчинення, мали місце всі зазначені вище види заперечень, а саме:

- свідоме, базоване на брехні заперечення самого існування голоду в Україні;
- заперечення його на підставі подання неправдивих відомостей про цей злочин;
- поширення міфу про те, що голод був результатом природних катаклізмів;
- ігнорування цього злочину США та іншими державами в час його вчинення через брак будь-якого їхнього інтересу;
- рішення Міжнародної Комісії з розслідування Голоду 1932–1933 років в Україні на основі документів, доступних у той час, коли ще не було розсекречено радянські архіви, згідно з яким більшість членів Комісії не вважала, що «голод 1932–1933 років був систематично організованим для знищення української нації раз і назавжди». Зауважу, що знищення нації раз і назавжди не є метою злочину геноциду – українська нація була надто чисельною, щоб її повністю могли знищити. Метою сталінського геноциду було знищити українську націю частково через виморення голодом її питомої частини – селян. Разом з тим, Комісія вважала, що радянські органи влади використали голод цілеспрямовано, коли він виник, для завершення своєї нової політики денационалізації [8, с. 5];
- заперечення Голодомору через страх відповідальності за цей злочин.

Зрештою, заперечення Голодомору як злочину геноциду може відіграти і позитивну роль, адже сприятиме виробленню аргументації на користь кваліфікації його як такого злочину, що своєю чергою сприятиме міжнародному визнанню Голодомору злочином геноциду. Як писав Джеймс Мейс, однією з організацій, яка підтримувала створення Американської Комісії щодо Українського Голодомору, був Єврейський Комітет Америки. «Одним з найбільших внесків, які

цей Комітет зробив для захисту прав євреїв і людей цілого світу, було спонсорування літератури щодо заперечення Голокосту». Українці повинні засвоїти цей урок, зазначив Джеймс Мейс [10, с. 211].

Отже, проведений аналіз заперечень деяких злочинів геноцидів у світі свідчить про надання пріоритету політичним аспектам над правовими. Очевидною є необхідність ретельного визначення терміна «геноцид» і, зокрема, терміна «голод», що спонукатиме окремі держави і міжна-

родну спільноту до дії. Як доводить світовий досвід, заперечення геноцидів, їх ігнорування є надзвичайно небезпечним явищем, на яке не можна не зважати. Серед видів заперечень злочинів геноцидів можна виділити «добросовісні», які базуються на незнанні або обмані, і «недобросовісні» з політичних міркувань, бізнесових інтересів; підтримання міфів про те, що голод є результатом природних катаклізмів, а також заперечення злочинів геноцидів через страх відповідальності за них.

1. Антипова О. А. Голод в СССР: 1930–1934 гг. / О. А. Антипова. – М. : Федеральное архивное агентство, 2009.
2. Конквест Р. Роздуми над сплюндрованим сторіччям / Роберт Конквест ; [з англ. пер. О. Мокровольський]. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – С. 153.
3. Сверстюк Є. С. Правда полинова = Sverstiuk I. The Wormwood Truth / Є. С. Сверстюк. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 146–147.
4. Africa Watch, Evil Days: Thirty Years of War and Famine in Ethiopia. – 1991. – P. 369 (quoting Pres. Determination No. 85–20, Determination with Respect to Ethiopia (Sept. 7, 1985)).
5. Comprehensive Peace in Sudan Act of 2004, S. 2781, 108th Cong. – 2004.
6. Conquest R. The Harvest of Sorrow / R. Conquest. – New York and Oxford : Oxford University Press, 1986. – P. 321.
7. Hovannisian R. G. Etiology and Sequelae of the Armenian Genocide / R. G. Hovannisian // Genocide. Conceptual and Historical Dimensions / [ed. by G. J. Andreopoulos]. – Philadelphia : Univ. of Pennsylvania Press, 1997. – P. 111–140.
8. International Commission of Inquiry into the 1932–33 Famine in Ukraine : Final Report. – 1990.
9. Kuper L. Theoretical Issues Relating to Genocide / L. Kuper // Genocide. Conceptual and Historical Dimensions. – Philadelphia : Univ. of Pennsylvania Press, 1997. – P. 32–46.
10. Mace J. Denying the Undeniable / J. Mace // Day and Eternity of James Mace. – 2nd ed. – Kyiv : Ukrainian Press Group, 2008. – P. 210–211.
11. Mace J. Is the Ukrainian Genocide a Myth? // Ibid. – P. 101–109.
12. Marcus D. Famine Crimes in International Law / D. Marcus // American Journal of International Law. – April, 2003. – Vol. 97. – P. 245–281.
13. Orentlicher D. F. Genocide / D. F. Orentlicher // Human Rights in the World Community : Issues and Action / [ed. by R. P. Claude and B. H. Weston]. – 3rd ed. – Philadelphia : Univ. of Pennsylvania Press, 2006. – P. 77–82.
14. Power S. A Problem from Hell : America and the Age of Genocide / S. Power. – Harper Perennial, 2002. – P. 358–364.
15. Report of the International Commission of Inquiry on Darfur to the United Nations Secretary-General, at 4, 25 Jan., 2005 [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.un.org/News/dh/sudan/com_inq_darfur.pdf [hereinafter ICID Report]. – Title from the screen.
16. Testimony before the Senate Foreign Relations Committee, Secretary Colin Powell, U.S. State Department, Crisis in Darfur (Sept. 9, 2004) [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.state.gov/secretary/rm/36042.htm> (last visited Aug. 11, 2005) [hereinafter Powell Testimony]. – Title from the screen.
17. The White House, Presidential Statement, 21 April 1990.

M. Antonovych

THE PROBLEM OF DENIAL OF THE HOLODOMOR CRIME IN UKRAINE AND OTHER GENOCIDES OF THE XX–XXI CENTURIES

The article deals with the practice of denial of genocidal crimes in the world. The author classifies such denials into “conscientious” and “lacking in conscientiousness”, and draws to the conclusion that political aspects gain priority over the legal ones in denials of some crimes of genocides. Among denials of the Holodomor as a crime of genocide the author singles out those which are based either upon lack of knowledge and necessary data (“conscientious” denials) or upon lie, false information about the Holodomor, spreading the myth about natural character of famine in Ukraine, lack of any interest on the side of other states, fear of responsibility (denials “lacking in conscientiousness”).

Keywords: genocide, the Holodomor, denial of genocide, “conscientious” and “lacking in conscientiousness” denials.